

Академія наук України
Інститут економіки

На правах рукопису

ГРІШНОВА Олена Антонівна
ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНА ОСВІТА В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ

08.00.07 – Економіка праці

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 1994

Дисертація в рукопис.

Робота виконана у Київському університеті імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник – кандидат економічних наук,
доцент ФЕРЕ В.А.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук
ОНИЩЕНКО В.П.
кандидат економічних наук,
доцент ПЕТОХ В.М.

Провідна установа – Науково-дослідний центр з проблем
вайнятості населення та ринку праці
АН України і Міністерства праці
України.

Захист відбудеться "20" квітня 1994 р. о 14⁰⁰ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.23.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора /кандидата/ наук в Інституті економіки АН України за адресою:
252011, м.Київ, вул.П.Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту економіки АН України.

Автореферат розісланий "18" березня 1994 року.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Степанко В.С.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00756770 (W)

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Практична реалізація завдань структурної перебудови економіки України в умовах переходу до цивілізованих ринкових відносин вимагає нової якості робочої сили. Перерозподіл працівників в результаті скорочення частки ручної праці та зменшення частини трудівників матеріального виробництва в структурі зайнятості, розформування збиткових підприємств, подолання прихованого безробіття, конверсія, скорочення управлінського апарату, армії та інші радикальні перетворення в економіці так чи інакше зачіпляють сферу прикладання праці практично всіх зайнятих в народному господарстві. Зрушення у сфері застосування праці вимагають адекватних змін у якості робочої сили, що може забезпечити лише сучасна високоефективна система професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів.

Тим часом, поглиблення економічної кризи і загострення соціальних проблем вже призвели до появи руйнівних тенденцій у системі формування висококваліфікованої робочої сили в Україні. Така важлива галузь суспільно корисної діяльності як професійне навчання, що сприяє переходу до якісно нового стану зайнятості, поступово занепадає. Це проявляється у скороченні прийому до професійних навчальних закладів, згортанні підготовки і підвищення кваліфікації кадрів на виробництві, низькій ефективності системи перепідготовки працівників при службах зайнятості населення. В результаті на ринок праці виходять десятки і навіть сотні тисяч професійно не підготовлених молодих людей. По суті, освіта цілого покоління приноситься в жертву нинішньому стану економіки, прирікаючи її тим самим на довге і "хворобливе" перебування у цьому стані. Разом з тим, варто наголосити, що коли б системі безперервного професійного навчання надати пріоритетного значення, то кількість людей, що навчаються з відривом від виробництва у працездатному віці, могла б значно збільшитись, створивши сприятливі передумови для збалансування попиту і пропозиції робочої сили як у кількісному, так і у якісному відношенні.

Такий стан об'єктивно зумовлює необхідність реорганізації системи освіти, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації робітничих кадрів, що і визначає важливість та актуальність обраної для дисертаційного дослідження теми.

У розробку і розвиток теорії управління системою формування робочої сили, вдосконалення підготовки та перепідготовки робітничих кадрів, вирішення проблем зайнятості населення та функціонування ринку праці значний внесок зробили такі вчені як В.А.Антосенков, С.Я.Батишев, С.І.Бандур, Л.К.Безчасний, Д.П.Богиня, І.К.Бондар, Є.Я.Бутко, Г.А.Дмитренко, М.А.Ковригін, Я.Г.Камінецький, Л.О.Костін, О.Є.Котляр, В.І.Купенко, Е.М.Лібанова, Н.П.Литвинова, М.А.Лобанов, Г.І.Лукін, Л.І.Новик, В.В.Онїкїєнко, В.П.Онїценко, Н.О.Павловська, С.І.Пирожков, В.М.Петюх, Г.П.Прошарук, В.А.Савченко, В.Л.Салін, М.В.Шаленко, А.В.Степаненко та інші. Але чимало методологічних, методичних та організаційних аспектів підготовки робітничих кадрів у системі професійної освіти ще потребують наукового дослідження і теоретичного осмислення на шляху до практичного застосування. Водночас процес кардинальної зміни соціально-економічних відносин, що має місце в нашому суспільстві, вимагає нових досліджень і пропозицій. Потребують у цьому зв'язку подальшого вивчення зокрема питання прогностичного характеру, пов'язані з перспективами розвитку системи професійно-технічної освіти /ПТО/, її кадровим, фінансовим, матеріально-технічним, науково-методичним забезпеченням в нових умовах.

Пошук відповідей на ці питання в галузі професійно-технічної освіти ускладнюється ще і глибокою внутрішньою кризою, яку вона нині переживає. Вихід з цього стану можливий лише на основі детально розробленої стратегії, котра б враховувала як реальну ситуацію, що склалася в галузі підготовки робітничих кадрів, існуючі в ній тенденції та відносини, так і різні концепції майбутнього розвитку. Така стратегія конче необхідна для розробки гнучкої тактичної програми дій, яка б постійно адаптувалася до реальних умов суспільного життя.

У реферованій дисертації викладено обґрунтовані автором основні напрями розвитку системи професійно-технічної освіти України в умовах формування національного ринку праці. Вони базуються на аналізі сучасного стану підготовки робітничих кадрів в Україні та прогнозі змін соціально-економічних умов функціонування і розвитку вказаної системи. Ці напрями зорієнтовані на вирішення трьох основних завдань: захист системи професійно-технічної освіти від руйнації в умовах економічної кризи; забезпечення відповідного розвитку цієї системи в пе-

рехідний період; піднесення ефективності її функціонування в ринково-регульованій економіці. Важливо підкреслити два змістовних моменти, які суттєво орієнтували автора. Перший стосується соціально-економічних умов входження системи професійної освіти в ринкові відносини. В дисертаційній роботі зроблено спробу змодельувати найбільш ефективну стратегію дій на ринках освітніх послуг, праці, капіталу тощо. Другий момент пов'язаний з сучасними соціально-економічними процесами, передусім з регіоналізацією. В зв'язку з цим важливо оцінити функцію системи професійно-технічної освіти в цих процесах, а також механізм управління освітою з точки зору його готовності до децентралізації та інноваційної діяльності.

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи визначено науково-практичне обґрунтування основних напрямів вдосконалення системи професійно-технічної освіти України за умов формування національного ринку праці. Результатом вирішення цього завдання стала розробка перспектив розвитку системи ПТО за основними параметрами, що визначають якісні і кількісні характеристики підготовки робітничих кадрів. Це може стати важливим засобом запобігання помилок у галузі відтворення трудових ресурсів у перехідний період.

Відповідно до цього дисертаційне дослідження було спрямоване на вирішення таких теоретичних і практичних завдань:

- обґрунтування концептуальних положень розвитку системи професійно-технічної освіти у інфраструктурі ринку праці;
- проведення проблемно-орієнтованого аналізу стану системи підготовки робітничих кадрів за такими напрямками: організація системи професійної освіти, її кадрове, фінансове, матеріально-технічне і науково-методичне забезпечення;
- розробка конкретних пропозицій щодо вдосконалення системи ПТО за вказаними напрямками, а також приведення її у відповідність з попитом;
- узагальнення досвіду промислово розвинених країн щодо забезпечення ефективності професійної освіти в ринкових умовах та виявлення можливостей його застосування в Україні;
- дослідження перспектив адаптації системи підготовки робітничих кадрів до умов ринкової економіки;
- визначення основних напрямів державного регулювання системи професійно-технічної освіти в перехідний період.

Предмет і об'єкт дослідження. Предметом дослідження обрана сукупність теоретичних та практичних проблем вдосконалення підготовки робітничих кадрів. Об'єктом дослідження є система професійно-технічної освіти України, а також соціально-економічні фактори, що впливають на її функціонування і розвиток. Важливим напрямком дослідження є визначення основних шляхів розвитку системи професійної освіти, виходячи з вимог, що висувуються ринком праці до її кінцевого продукту - кваліфікованого робітника.

Теоретичною та методологічною основою дослідження стали законодавчі та нормативні акти з питань зайнятості населення та організації освіти, наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених в галузі економіки професійної освіти, матеріали Міжнародної організації праці, ЮНЕСКО, практичний досвід здійснення в Україні економічної реформи.

В процесі дослідження були використані методи проблемно-орієнтованого економіко-статистичного аналізу, експертних оцінок, аналітичного групування, узагальнення, порівняння /в тому числі міжнародного/.

Інформаційну базу дослідження становлять статистичні матеріали Міністерств статистики та освіти України, аналітичні матеріали діяльності професійно-технічних учбових закладів, документи Першого з'їзду педагогічних працівників України, публікації в спеціальних та періодичних виданнях.

Наукова новизна дослідження. Реферована робота є одним з перших дисертаційних досліджень в Україні з питань вдосконалення системи професійної освіти в нових умовах. Новими або відносно новими /такими, що доповнюють позиції інших дослідників/ є такі моменти:

- опрацьовані концептуальні положення щодо розвитку системи професійної освіти із врахуванням вимог ринкової економіки до підготовки робітничих кадрів;

- запропоновані нові підходи до організаційної структури та змісту професійно-технічної освіти, сутність яких зводиться до необхідності більш повного врахування різноманітних потреб виробництва і населення у освітніх послугах;

- обґрунтовано доцільність децентралізації управління освітою, перерозподілу функцій між державними та регіональними органами управління, можливість функціональної автономності

професійних навчальних закладів;

- визначено основні напрями державного регулювання системи профтехосвіти в перехідний період та в ринкових умовах;

- систематизовано фактори, кількісні та якісні характеристики яких визначають ефективність функціонування і подальшого розвитку системи професійно-технічної освіти;

- запропоновані шляхи вдосконалення системи профтехосвіти України за кожним із згаданих факторів, що забезпечує її стабілізацію і розвиток у перехідний період;

- запропоновано методiku і проведені конкретні розрахунки реальної можливості використання матеріально-технічної бази професійних навчальних закладів регіонів України з метою організації перепідготовки незайнятого населення.

Практичне значення роботи. Пропозиції та висновки дисертанта використані Міністерством освіти України та Комітетом з питань освіти і науки Верховної Ради України при розробці проекту закону про професійну освіту. Результати дослідження можуть бути корисними для подальшого вдосконалення організації системи ПТО, її кадрового, фінансового, матеріально-технічного та науково-методичного забезпечення в нових умовах.

Пропозиції автора щодо вдосконалення системи професійно-технічної освіти України знайшли відображення у науковій доповіді "Рекомендації по вдосконаленню професійної підготовки кадрів, перепідготовки вивільнених працівників, безробітних та інших категорій незайнятого населення", підготовленої науково-дослідним центром з проблем зайнятості населення та ринку праці, поданій до Міністерства праці України для практичного використання.

Апробація роботи. Результати дисертаційного дослідження впроваджені в учбовий процес на економічному факультеті Київського університету імені Тараса Шевченка. Вони складають основу теми "Система підготовки та перепідготовки робочої сили" спецкурсу "Ринок праці та управління зайнятістю населення", а також використовуються в нормативних навчальних курсах "Економіка та соціологія праці", "Економіка невиробничої сфери".

Основні положення дисертаційного дослідження доповідалися та обговорювалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Криза економіки України та можливості виходу з неї" /Івано-Франківськ, 1993 р./, на Київських міських і обласних

конференціях працівників освіти. За результатами виконаного дослідження опубліковано дві наукові роботи.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Робота викладена на 150 сторінках машинописного тексту, містить 9 таблиць і 2 малюнки.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету і завдання, предмет і об'єкт, розглянуто методологію і методіку, викладено наукову новизну і практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі - "Суть та функції професійної освіти робітників у інфраструктурі сучасного ринку праці" розкрито теоретичні положення, що відносяться до проблеми вдосконалення професійно-технічної освіти, визначено значення ПТО у забезпеченні потреби на кваліфіковану робочу силу, проаналізовано її сучасний стан та тенденції розвитку, досліджено перспективи адаптації до умов ринкової економіки.

У другому розділі - "Основні напрями розвитку системи професійної освіти в умовах становлення національного ринку праці" обґрунтовується новий зміст механізму державного регулювання професійної освіти робітників, досліджуються питання вдосконалення системи професійно-технічної освіти і забезпечення її кваліфікованими кадрами, розглядаються організаційно-економічні передумови ефективного розвитку ПТО. Зокрема, визначені шляхи створення професійних учбових закладів нових типів, забезпечення в них різноманітної ступінчатої підготовки, розвитку інтеграції і конкуренції серед них. Велику увагу приділено завданню перетворення профтехучилищ у центри не лише підготовки молоді, але і перепідготовки незайнятого населення, перепрофілюванню училищ, розширенню профілів навчання. Для забезпечення професійно-технічних училищ кваліфікованими кадрами пропонуються різноманітні шляхи поповнення учбових закладів працівниками і підвищення їх кваліфікації. В цьому розділі визначені також основні напрями вдосконалення матеріально-технічного, фінансового і науково-методичного забезпечення підготовки робітничих кадрів у профтехучилищах.

У висновках узагальнено результати дослідження і сформульовано пропозиції щодо вдосконалення професійно-технічної освіти в нових умовах.

2. ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

Результати проведеного дослідження, узагальнена статистична інформація, практичний досвід дисертанта дають право стверджувати, що підготовка кваліфікованих робітників у професійно-технічних училищах /ПТУ/ є найефективнішою серед різних форм підготовки робітничих кадрів. На промислових підприємствах середній тарифний розряд робітників, що одержали освіту в профтехучилищах, на 0.6 - 0.7 пункта вищий, ніж у підготовлених на виробництві. Випускники професійно-технічних училищ швидше одержують вищі розряди, серед них вищий процент виконання норм виробітку. 65.1% випускників профтехучилищ мають суміжні професії проти 16.1% підготовлених на виробництві. Система професійно-технічної освіти України нараховує 1255 навчальних закладів, в яких учитися біля 600 тисяч чоловік, і щорічно готується більше 300 тисяч кваліфікованих робітників. Аналіз цих та інших даних привів до висновку, що система ПТО є важливим фактором забезпечення потреби на кваліфіковану робочу силу.

Але зараз професійно-технічна освіта знаходиться у стані глибокої кризи. Криза проявляється у загостренні суперечностей між потребами виробництва у робітниках широкого профілю та різного рівня кваліфікації, з одного боку, і вузько-профільною однорівневою їх підготовкою в профтехучилищах - з другого; між високими запитами молоді до культури праці і рівня навчання та реальними можливостями виробництва і учбових закладів; між фактичною потребою суспільства у підготовці робітників і особистими професійними планами молоді; між зростанням значення широкої загальнонаукової і технічної підготовки та знеціненням соціального престижу освіченості тощо. Безумовно, поглиблення кризи відображається і на кількісних показниках роботи системи профтехосвіти України /таблиця 1/. Відносно 1985 року прийом учнів до професійно-технічних училищ становить нині 72.1%, а випуск кваліфікованих робітників - 69.3%. Характерно, що ці показники зменшилися і в розрахунку на 1 тисячу молоді 15 - 29 років, і на 1 тисячу зайнятого населення, що свідчить /поряд з іншими даними/ про погіршення якості сукупної робочої сили, про зростання частки громадян, які не мають ніякої професійної підготовки.

Таблиця 1.

Показники діяльності системи ПТО України у 1985-1992 рр.

	1985р.	1990р.	1992р.	1992р. у% до 1985р.
Прийнято учнів у ПТУ:				
- всього, тис.чол.	481.6	389.7	347.5	72.1
Припадає прийнятих учнів:				
- на 1тис.молоді 15-29рр.	43.8	36.3	32.2	73.5
- на 1тис.зайнятих	18.8	15.3	14.5	77.1
Підготовлено в ПТУ:				
- всього, тис.чол.	449.9	387.7	311.8	69.3
Припадає підготовлених:				
- на 1тис.молоді 15-29рр.	40.9	36.1	28.6	69.9
- на 1тис.зайнятих	17.6	15.3	13.0	73.9

В основу процесу вдосконалення професійно-технічної освіти в умовах формування національного ринку праці автором закладені такі принципи: доступність освіти, тобто забезпечення кожному громадянину рівних стартових умов одержання профосвіти; добровільність професійної освіти, можливість її одержання і продовження у будь-якому віці; гуманізація професійної освіти, орієнтація на розвиток здібностей людини, стимулювання потягу до професійного самовдосконалення; демократизація процесу підготовки робітників; послідовність загальної, професійної і вищої освіти як ланок єдиної системи безперервної освіти і розвитку людини; широкопрофільний і перспективний характер професійно-технічної освіти, її випереджаючий розвиток порівняно з розвитком виробництва; багатоваріативність і гнучкість професійної освіти, забезпечення її різних рівнів, ступінчатості, створення учбових закладів різних форм власності; рівномірний розвиток робочої сили різнозабезпечених регіонів України; підвищення ефективності управління підготовкою робітничих кадрів.

Концепція стратегії вдосконалення системи професійно-технічної освіти, що обґрунтовується в дисертації, базується на реалізації економічної функції профтехшколи. За будь-якої форми управління відтворенням кваліфікованої робочої сили /командно-адміністративної, ринкової/ економічна функція профтехшколи реалізується через адекватний цим формам господарсь-

кий механізм і пов'язана передусім з наданням послуг виробництву і населенню в галузі підготовки кадрів, а також перепідготовки і підвищення кваліфікації вивільнених працівників і незайнятого населення. Разом з тим, забезпечення виробництва робочою силою в необхідній кількості та якості не може бути єдиною метою системи професійно-технічної освіти в гуманному цивілізованому суспільстві. Вона повинна також створювати умови для включення людини у виробничу працю у відповідності з її інтересами і можливостями, надавати робітнику конкурентноздатність і професійну мобільність, сприяти соціалізації особи учня, засвоєнню ним суспільно значимих цінностей, екологічних і демократичних ідеалів, всебічному розвитку людини, формуванню активного громадянина.

Методом дослідження сучасної системи професійно-технічної освіти автором обраний проблемно-орієнтований аналіз. Його завдання вбачалося в тому, щоб виділити проблеми, які є базовими в справі підвищення ефективності функціонування і розвитку цієї системи та визначити шляхи їх розв'язання. Виділяючи ці проблеми, автор виходила з того, що ефективність освітнього процесу визначається кількісними і якісними характеристиками таких основних компонентів як інфраструктура освітньої мережі; господарський механізм профтехосвіти; кадровий потенціал; програмно-методичні засоби навчання, що визначають його зміст; фінансове, матеріально-технічне і нормативно-правове забезпечення. Кожна проблема виділялася через фіксацію невідповідності між існуючим станом певної характеристики того чи іншого компонента і тим станом, який має бути. Останній визначався, виходячи з принципів політики вдосконалення професійно-технічної освіти, які називалися вище, існуючих вітчизняних і зарубіжних знань /наукових та практичних/ в галузі економіки профосвіти, нормативних вимог і практичного досвіду дисертанта. В результаті визначалися основні шляхи подолання вказаної невідповідності.

В дисертації аргументується положення про те, що основними шляхами підвищення ефективності господарського механізму профтехшколи при переході до ринкових відносин можуть бути: послідовна децентралізація управління підготовкою кваліфікованих робітників; нові підходи до бюджетного фінансування і матеріального заохочення інженерно-педагогічних кадрів;

впровадження державних стандартів якості професійної освіти; забезпечення узгодженої роботи всіх ланок системи для реалізації цілей професійної підготовки робітників; створення горизонтальних структур по наданню послуг профтехучилищам тощо. Профтехшкола має увійти у ринкові відносини через оновлений господарський механізм одночасно в двох якостях: по-перше, як виробник кваліфікованої робочої сили /основна економічна функція/ і товарно-матеріальних цінностей, зокрема товарів і послуг для населення /допоміжна економічна функція/; по-друге, як споживач робочої сили, товарно-матеріальних цінностей і фінансових коштів для відтворення кадрового і матеріально-технічного потенціалу.

В дисертації зроблено висновок, що профтехшкола повинна адаптуватися не лише до ринку праці, але і до всієї системи ринків, де відбуваються акти купівлі-продажу між виробниками і споживачами. На думку автора, слід виходити з того, що ринок праці, формуючи кон'юнктуру попиту і пропозиції на робочу силу, виступає природним регулятором якості і територіально-галузевих пропорцій підготовки і перепідготовки кваліфікованих робітників. Державі доцільніше брати участь у цьому процесі не прямо, а через гнучку податкову систему, фонди стимулювання зайнятості населення і розвитку освіти, за допомогою нормативного бюджетного фінансування закладів профтехосвіти, стандартів професійного навчання робітників, атестації і сертифікації училищ усіх форм власності, здійснюючи водночас соціальний захист учнів і педагогічних кадрів, заохочуючи розвиток альтернативних освітніх послуг.

Перехід до ринкових відносин супроводжується тенденцією децентралізації управління професійно-технічною освітою. В цих умовах інфраструктура мережі професійної освіти має визначатися соціальними і економічними потребами і реалізацією перспективних програм зайнятості населення регіону. Одночасно вона покликана задовольняти потреби і інтереси людей у одержанні професійної освіти, підвищенні культурного рівня як основи подальшого самовдосконалення особи - активного учасника економічного життя суспільства. Проведений аналіз даних свідчить про нерівномірність розміщення професійно-технічних училищ по території України: 80% училищ розташовано в містах, і це стало однією з причин надмірного механічного

приросту населення індустріальних міст і "знекровлення" багатьох українських сіл. Майже 30% училищ сконцентровано у Дніпропетровській, Донецькій та Луганській областях, і показник кількості молоді 15-29 років, що припадає на одне профтехучилище, тут вдвічі менший, ніж в Республіці Крим, Закарпатській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях. Недостатнє забезпечення території професійно-технічними учбовими закладами може мати наслідком послаблення кадрового потенціалу місцевих ринків праці, зростання молодіжного безробіття, необгрунтовану міграцію молоді.

Разом з тим вдосконалення інфраструктури мережі закладів професійно-технічної освіти неможливе без врахування змін, що відбуваються в результаті структурної перебудови економіки України. Як показує дослідження, скорочення частки зайнятих в матеріальному виробництві і відповідне її збільшення в галузях сфери обслуговування, зростання потреби на висококваліфіковану робочу силу в результаті впровадження у виробництво нової техніки і технологій, розширення самозайнятості і індивідуального підприємництва викликають серйозні зміни у напрямках трудов потоків, особливо серед молоді, що вступає у трудове життя. Проблеми і протиріччя, що роками накопичувалися в системі профтехосвіти, стримують процес її пристосування до цих змін. В результаті не задовольняються попит підприємств на робітників необхідного професійно-кваліфікаційного профілю, а також потреби населення в якісних і різноманітних освітніх послугах. В оновленій системі професійно-технічної освіти мають діяти учбові заклади різнорівневої підготовки і перепідготовки робітників, від учбово-курсних комбінатів до професійних ліцеїв та коледжів. В дисертації обгрунтовується доцільність перетворення професійно-технічних училищ у мікгадузеві і регіональні центри професійної освіти, їх інтеграції в учбово-виробничі об'єднання і комплекси. На думку автора, професійні учбові заклади за формою власності можуть бути державними, кооперативними, акціонерними, приватними тощо.

Підвищення якості підготовки робітничих кадрів у професійно-технічних училищах вимагають не лише ринкові відносини, але і інші чинники. Серед них зміни в характері і змісті праці робітників під впливом науково-технічної революції, інтеграція національної економіки у світове господарство. Як пока-

зує досвід високорозвинених країн, прогрес виробництва іде шляхом інтенсивного використання автоматизованих засобів, де технологічний процес будується на основі поєднання операцій в системі машин. За таких умов, на відміну від розподілу виробничого процесу на дрібні операції, робітник повинен досконало знати всю систему даного виробництва, весь технологічний процес. Щоправда, враховуючи рівень і темпи розвитку національної економіки, така широка і ґрунтовна підготовка потрібна поки що далеко не кожному випускнику профтехучилища. Необхідно враховувати ще і те, що далеко не всі молоді люди бажають довго і старанно вчитися для одержання високої кваліфікації в умовах, коли реалії економічного життя не стимулюють їх до цього. Виходячи з цих реалій, в дисертації пропонується реалізація учбовими закладами ПТО професійної освіти трьох рівнів: базового, середнього і вишого, і визначається об'єм підготовки за кожним із вказаних рівнів. Навчальний процес, на думку автора, має бути ступінчастим, забезпечуючи відкритий характер і певну професійну завершеність кожного ступеня. Фахівець повинен мати право розпочати роботу за спеціальністю після будь-якого ступеня навчання і продовжити освіту аж до найвищого рівня у будь-якому віці. Забезпечуючи різні рівні професійної підготовки, професійно-технічні училища змогли б мати значний і стабільний попит на свої послуги і з боку учнів, і з боку підприємств, уже в нинішній ситуації. Така організація навчання в системі профтехосвіти забезпечила б її гнучкість і варіативність у задоволенні потреб ринку праці на робітників різного рівня кваліфікації і різноманітних потреб людей на одержання освіти.

Важливою передумовою відповідності підготовки кадрів вимогам ринку праці є інтеграція професій. Узагальнений в дисертації досвід створення переліку професій у розвинених країнах свідчить про доцільність переходу від чисельної, але регламентованої номенклатури професій до гнучкої і мобільної, яка поширювалася би на різні галузі народного господарства і різні підприємства, орієнтувалася би на новітні зміни технології і складалася з значно меншої кількості професій. Діючий нині в Україні перелік професій орієнтує підготовку робітничих кадрів в профтехучилищах за невиправдано вузькопрофільними професіями. В ході дослідження доводиться, що кількість

професій, за якими готують робітників профтехучилища, повинна бути скорочена в кілька разів з одночасним розширенням, узагальненням спеціалізації і включенням у підготовку багатьох необхідних для цього дисциплін. Це сприятиме не лише підвищенню мобільності та конкурентноздатності випускників профтехучилищ на ринку праці, але й полегшенню фінансування і контролю підготовки у відповідності з державними стандартами, а також поступовій конвертації дипломів української профтехшколи на світовому рівні.

Розвиток ринкових відносин на основі різноманіття форм власності і способів ведення господарства повинен підкріплюватися відповідними змінами у зайнятості населення. Йдеться про формування ринку праці, наявність мобільної вільної робочої сили, яка забезпечувала б структурні зрушення в економіці шляхом відносно швидкого міжгалузевого, міжпрофесійного і територіального перерозподілу праці. У сучасній ситуації це означає, що з кожним роком буде зростати кількість людей, що бажають змінити роботу і потребують працевлаштування у відповідності із задоволенням особистих і суспільних потреб. Саме в таких умовах має реалізуватися Закон України "Про зайнятість населення", який передбачає, що громадянам належить виключно право розпоряджатися своїми здібностями до праці.

Вивільнення значної частини зайнятого населення і зменшення контингенту профтехучилищ із числа шкільної молоді вимагає від системи профтехосвіти активнішого включення у перепідготовку. В дисертації показано, що поки що професійні учбові заклади не приділяють цьому питанню належної уваги, втрачаючи цим додаткове джерело фінансування за рахунок фонду сприяння зайнятості населення. В 1993 році за направленнями служб зайнятості у профтехучилищах пройшли підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації лише 5307 чоловік, тобто лише 1% від числа тих, що звернулися по допомогу з питань працевлаштування. Разом з тим проведені автором розрахунки свідчать, що на наявній базі профтехучилищ за рахунок використання вільних учнівських місць і підвищення коефіцієнту зміненості можна створити приблизно 350 тисяч учнівських місць для перепідготовки вивільнених працівників. Якщо ще врахувати, що термін перепідготовки з відривом від виробництва не перевищує нині 3-6 місяців, то зрозуміло, що матеріальна ба-

за профтехучилищ дозволяє перенавчати близько 1 мільйона чоловік на рік. Тому на думку автора, нерационально створювати матеріальну базу перепідготовки при службах зайнятості, а доречніше призначені для цього кошти використати для забезпечення перепідготовки в профтехучилищах кваліфікованими кадрами і відповідними новим потребам технікою і обладнанням. Автор наполягає на цьому не лише з огляду на економічну доцільність та можливість покращити фінансовий стан системи профтехосвіти, але й тому, що, як свідчить проведене дослідження, профтехучилища забезпечують вищу якість перепідготовки, ніж новостворені освітні структури. Для більш активного залучення профтехшколи до перепідготовки звільнених працівників в дисертації пропонуються різні шляхи підвищення матеріальної зацікавленості учбових закладів та їх співробітників у реалізації програм сприяння зайнятості населення.

Ефективність освітнього процесу в профтехучилищах залежить значною мірою від їх кадрового, матеріально-технічного і фінансового забезпечення. Проведений аналіз показав, що за останні роки кількісні і якісні характеристики цих компонентів значно погіршилися. Посилюється тенденція відтоку найкваліфікованіших інженерно-педагогічних кадрів у інші виробничі та освітні структури з вищим рівнем матеріального забезпечення. В результаті нині майже кожне четверте місце майстра виробничого навчання в ПТУ є вакантним, тобто не вистачає біля 9 тисяч цих спеціалістів. Для зменшення плінності кадрів інженерно-педагогічних працівників в дисертації пропонується звільнити їх від виконання невластивих педагогічної праці обов'язків, підвищити матеріальну зацікавленість у покращенні якості підготовки молодих робітників. Підкреслюється важливість адекватного новим умовам розвитку інженерно-педагогічної освіти, профорієнтації і профвідбору для роботи в училищі. Для поповнення учбових закладів працівниками пропонується одночасне використання різних шляхів, в тому числі нетрадиційних, як-от: прийом на роботу офіцерів, звільнених з армії, інженерів, звільнених в результаті скорочення виробництва — після профвідбору і педагогічного профілювання. Запропоновано також нові шляхи підвищення кваліфікації працівників професійно-технічної освіти.

В результаті значного реального скорочення фінансування

профтехосвіти з державного бюджету /частка витратів на ПТО в загальній сумі бюджетних витрат зменшилася від 2,06% у 1988 році до 1,297% у 1992 році/, практичного припинення матеріальної допомоги з боку базових підприємств, прогресуючої інфляції матеріальний стан профтехучилищ значно погіршився. Коштів, що виділяються навчальним закладам, ледве вистачає для покриття поточних витрат на матеріальне забезпечення учнів і виплату заробітної плати. В цілому потужна матеріально-технічна база профтехосвіти не лише старіє морально і фізично, але і не може повністю використовуватися із-за нестачі коштів та засобів виробництва. Для раціонального використання наявної матеріально-технічної бази пропонується розвивати, учбово-виробничу кооперацію закладів профтехосвіти між собою та з іншими організаціями, поєднувати державне матеріально-технічне забезпечення профтехучилищ із придбанням матеріальних цінностей на товарних ринках, заохочувати підприємства співпрацювати з учбовими закладами.

В дисертації розглядаються та аналізуються різні можливі джерела додаткового фінансування профтехучилищ, як-от доходи від виробничої та комерційної діяльності, від розвитку платних освітніх послуг, надходження із благодійних фондів і від спонсорів, тощо. На нинішньому етапі, з огляду на важке матеріальне положення більшості населення, підприємств і профтехучилищ, реальним додатковим джерелом фінансування профтехосвіти вбачається лише кошти фонду сприяння зайнятості, які можна одержати за перепідготовку і підвищення кваліфікації звільнених працівників та незайнятого населення. Разом з тим звертається увага на доцільність використання всіх можливих джерел поповнення бюджету профтехучилищ, якщо вони не протирічать цілям і принципам професійної підготовки.

Вбачається необхідним законодавчо передбачити на державному рівні економічні важелі з метою підвищення зацікавленості підприємств у підготовці кваліфікованих кадрів. Пропонується створити на всіх підприємствах, незалежно від їхнього розміру і форми власності, фонд навчання і підвищення кваліфікації за рахунок прибутку пропорційно фонду оплати праці. Кошти цього фонду могли б використовуватися підприємством для фінансування власної учбової бази, або для оплати договорів із закладами профтехосвіти на додаткову підготовку, перепід-

готовку та підвищення кваліфікації кадрів. Якщо зазначені кошти не витрачаються для цієї мети, то їх необхідно вилучати в державний бюджет і використовувати як додаткове джерело фінансування освітніх закладів.

Вдосконалення системи професійної освіти України як одного з найважливіших елементів інфраструктури національного ринку праці сприятиме вирішенню таких завдань:

- забезпечення виробництва робочою силою необхідної кількості і якості, тобто задоволення попиту ринку праці;

- задоволення потреб людини на одержання професійної освіти, підвищення кваліфікації, професійне зростання, роботу за покликанням, що є могутнім резервом підвищення ефективності праці і покращення соціального самопочуття особи;

- підготовка робітників за перспективними конкурентноспроможними професіями широкого профілю, які б забезпечили гарантоване працевлаштування і швидке перенавчання в разі необхідності, що узгоджувало б потреби людини і ринку праці;

- зростання авторитету учбових закладів профтехосвіти, відповідне зростання кількості учнів у них, що сприятиме зменшенню напруги на ринку праці і зростанню якості сукупної робочої сили України.

Основні положення дисертації опубліковані в наступних роботах автора:

1. Перебудова системи підготовки і перепідготовки кадрів в умовах структурних змін в економіці // Питання політичної економії. Зб. наук. пр. - К., 1992. - № 220. - С. 131 - 135. / у співавторстві /.

2. Принципи і напрямки державного регулювання системи підготовки та перепідготовки кадрів у ринкових умовах // Криза економіки України та можливості виходу з неї / Тези доповідей та повідомлень на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції. Івано-Франківський Інститут нафти і газу. - Івано-Франківськ, 1993. - С. 152 - 154.

Підл. до друку 15.03.86.

Формат 60x84/16. Папір офс. Офс.друк.

Ум.друк.арк. 0,9. Обл.-вид.арк. 1,0. Тираж 100 прим.

Зем. № 36.

Поліграфічна дільниця Інституту економіки АН України.

252011 м.Київ-11, вул.Панаса Мирного,88.

AB 29.509